

Луцький трибунал 1578 р.

Історик Луцького трибуналу М. Н. Ясинський, залишив у науці помилкову думку, начеб-то „судові книги цієї установи втрачено“, начеб-то „книги Луцького трибуналу до нас не дійшли“, або, „здається, назавсіди для нас втрачені“¹⁾, З цього вченого був єдиний дослідник справи, і його думку повинен був повторити й відомий польський вчений О. Бальцер. Той, ідучи за Ясинським, сказав, що „судових книг самого трибуналу в Київському архіві немає“²⁾. Одначе, наші розшукування в цьому архіві не тільки збільшили число побічних матеріалів про трибунал, що їх колись видав був Ясинський, ба навіть дали науці ще й акти самого трибуналу 1578 року.

Ці акти містяться у книзі „Київського Центрального Архіва давніх актових книг“ (КЦА наших цитат) під № 2095, між актами Луцького земського суду за сусідні з 1578 роком сесії. Трибунальські акти починаються уривком одної апеляційної справи з Кременецького земського суду. Скільки актів загинуло, сказати важко, але все-ж-таки ясно, що загинуло їх не гурт. Акти, якими починається зошит із ними, помічено 12-м листопаду, тоб-то другим днем після початку засідань трибуналу, „на день светого Мартина римского свята“ (11 листопаду). Ми, таким чином, не маємо актів за весь перший день трибунальської сесії і, мабуть, декілька актів за 12-е листопаду. Далі, ми маємо вказівки й на те, котрі з апеляційних справ було розглянуто протягом цих днів. Під 17-м червня 1579 р. у книгах Кременецького суду записано, що Луцький трибунал щось присудив „за квалт и за шкоды“ з п. Яна Любішівського на користь п. Омеляна Ушака, і цей Ушак 26 березня того-ж-таки року являвсь до гродського суду, — на підставі, мабуть, постанови трибуналу, — для присяги³⁾. Цієї справи в нашому зошиті немає. Її разом із відомими нам Кременецькими справами трибунал розглянув 11-го або 12-го листопаду. Не стає деяких справ з суду Володимирсько-

¹⁾ М. Н. Ясинський. Луцький трибуналъ, какъ высшая судебная инстанція для Волинскаго, Брацлавскаго и Киевскаго воеводствъ въ послѣдней четверти XVI в., Київ, 1899-1900, 17 прим., 31. Матеріали для історії Луцького трибунала, Київ, передмова.

²⁾ Рецензія О. Бальцера на праці Ясинського про Луцький трибунал. *Kwartalnik historyczny*, 1900, II, 293.

³⁾ Кременецькі книги, короб КЦА 1482, 1579 р., акт дї 119 (нумерація сучасна і пізніша). Попереджаємо, що в цитатах з актів XVI в. ми додержуємось тогочасного правопису.

го. Була спірка поміж пп. Дем'яном Мокренським та Хведором Войничем Боговитиновичем що-до материзного села їхніх жінок. Спільник Войничів, В. Я. Яковицький, 4 жовтня 1578 р., апелював був „до панов депутатов от всех станов обраных“¹⁾. Той самий Володимирський уряд 27 жовтня 1578 р. віддавав до рук кн. К. К. Острозькому, як опікунові кн. Сангушків, позов до трибуналу від В. Гулевича „о забране и о заграничене заочное кгрунту“²⁾. Другого дня, 27 жовтня, від того самого уряду було надіслано позов „перед паны депутаты стати в замку гдрьскомъ Луцкомъ“ з боку Степана Боговитинова Шумського до пана Богдана Костюшковича Хоболтовського з дружиною „о ланцюх золотый“³⁾. Не маємо сліду справи з Луцького суду: перед 11-м жовтня 1578 р. кн. Ганна Чорторійська позивала п. Василя Красенського, доручивши йому „позов депутатский трибуналовый“ „ку праву стати в замку Луцком перед судом трибуналовым депутатскимъ на ден светого Мартина, римського свята, близко пришлого, в року теперешнем семьдесят осмомъ“⁴⁾. Огож, дарма що декотрі акти загублено, усе-ж можна сказати, що ми маємо, взагалі, усі акти трибуналу, — від 12-го листопаду по 6-е грудня. За допомогою побічних актів про трибунал, що їх колись видав був М. Н. Ясинський, а також і тих, котрі ми знайшли в КЦА, ми подаємо перегляд справи про Луцький трибунал.

1. Луцький трибунал, як відгук обмеженого територіялізму т. зв. Волинського права.

У місцях західньо-руських, де жили разом ляхи, українці, князі судили були колись кожного за його правом. Судова норма залежала від того, кого судили—чи українця чи ляха. Доба персоналізму права незабаром минає там, де закладається більш-менш постійну національно-племінну підвалину життя. Усі мешканці одної території, об'єднуються єдиним правом,—*lege loci*,—правом „земель“ Витебської, Полоцької, Київської, Волинської. В цій заміні персоналізму права на територіялізм не аби-яку ролю відіграла державна влада. Її воля мала значіння територіяльне; вона поширювала свій вплив чи далеко, чи ні, але—невідмінно—на території, яку посідала її сила. Право вестготів почалося з *liber Judicium*, але поширення територіяльного впливу влади зробило з цієї *liber-Leges Visigotorum* з додатками римського права⁵⁾. Уставна грамота Волинської землі стає Литовським Статутом. Тут об'єднуються окремі українські землі єдиним правом, рідним для їх усіх, що його

¹⁾ Володим. кн. КЦА 926, акт 61.

²⁾ Володим. кн. КЦА 940, акт 408.

³⁾ Там-же, акт 410.

⁴⁾ Луцька кн. КЦА 2052—Матеріали Ясинського, V.

⁵⁾ P. Violllet, Histoire du droit civil français, 1905, 92-93. R. Schroeder, Lehrbuch der deutschen Rechtsgeschichte, 1894, 226.

скодифікувала була тая влада, котра сполучила ці землі в одне політичне тіло. „Обыватели земли Волинское и краев русских“, що в XVI в. мали „право волинське“¹⁾, або Статут 1566 р., після відомої унії опинились у новому становищі—їх приєднано до Польщі. Цей факт тоді де-хто уявляв був собі як унітаризацію права двох народів на підставі єдиного суда і єдиної владл. 9 січня 1579 р. поляк-прокуратор, п. Окницький, в засіданні Володимирського суду, коли його одвели, як „неоселого“ (згідно з законом, що охороняв територіяльне право), заявив, що Статут 1566 р. мав силу тільки доти, доки „унія дошла, або нижли Волин до коруны был привернен“, що „тот Статут толко в Литве служит“. Тут маємо відгук життєвої централізаційної течії з боку Польщі. Поруч неї стоїть яскраве почуття територіяльно-правової осібности Волини „и краев русских“. „Ач воеводство Волинское,—одповів п. Окницькому його супротивник,—ест до коруны Полское привернено, однак с тым докладом, иж при правех звычайев давных великого князства Литовского ест целый, ненарушоный захован быти мает и ест, а иж не толко Литве, але и воеводству Волинскому тот артыкул (34, IV) служит“²⁾. Територіяльно обмежено було право матеріяльне. Право процесійне, що було за велику об'єднуючу силу, перебувало в руках центральної влади. 16 жовтня 1579 р. Ст. Кграєвський заявив був Володимирському судові, щоб той не допускав правити, згідно з декретом Люблинського трибуналу, з дїбр заявника „в повете Володимирском“, бо правїж треба робити на його „добрах“ у Підляшші: „где дей и трибуналь, если што судиль, або сказоваль, тамь можеть чрезь декрета свои отсылати и отправу казать чинити, бо дей особный трибуналь в нас на Волиню, которому мы подлегли, а особно Любелский, до короны належачий, тоть дей тут на Волиню некоторое моцы и зверхности декреты своими некоторых сказов на отправу сумы пнзей отсылати не мель, а хотяжь дей и отослаль, тогды дей неслушне, неправне“. Особи офіційні, котрі рахувались із тим, що центральна влада надає їм право суду і керування (це були судді гродські), гаразд розуміли неможливість територіяльно обмежити цю владу та її права суду. „Врядь тутошний,—одповів гродський суд,—и каждый, декретомь его кролевоє милости, такьже и трибуналскимь ексекуцью або отправу чинити повинень“³⁾. Протягом XVI віку судовий процес у литовсько-руських кодексах переформовується за польськими зразками. Норми права матеріяльного зостаються, як підвалина територіяльного розмежування. Влада шанує це матеріяльне право, і коли треба вказує, що судові справи повинно вирішувати згідно „праву волинському и обычаю права земскаго“⁴⁾. Але коли влада приймає до уваги все, чим держиться суд та право, то

¹⁾ Луцька кн. КЦА 2060, акт 17. Archivum ks. Sanguczcow, у Ясинського, Главный Литовский трибуналь, Кієвъ, 1901, 168.

²⁾ Володим. кн. КЦА № 926, акт 73.

³⁾ Володим. кн. КЦА 941, акт 363.

⁴⁾ У М. Ясинського, Гл. Лит. триб. 168 прим.

її вказівки стають ширші, і вона каже, нехай справи розглядають „ведле права посполитого и звычай Волинское земли“. ¹⁾ Територіяльно і національно обмежене „волинське право“ лежить ув обіймах польського адміністраційно-судового життя. Цікаво, що в Польщі перед соймом 1578 р. був проєкт стягти до коронного трибуналу Прусію, Волинь та Київщину ²⁾. Автори цього проєкту помилились тільки на десять років, бо в 1589 р. думка про цей проєкт увійшла була в життя, як кажуть офіційні джерела того часу, „згідно з проханням панів та шляхти Волинського і Брацлавського воеводств“. Сойм піддав ці воеводства коронному трибуналові, „зглянувшись на клопотання про це послів“ ³⁾. А тимчасом р. 1578 західньо-руські землі одержали від сойму 1578 р. те, чого добилась сама Польща, — трибунал на загальних із Польщею підвалинах. Таким чином, нам здається, що питання про Луцький Трибунал не можна з'ясувати на підставі яких-небудь сепаратистичних течій. Мало помітно, щоб центральна влада взагалі дуже держалась за своє право на апеляційний суд, щоб волинські послы, так-би мовити, видирали у влади Луцький трибунал. За конституцією виходить, що всенька справа обійшлась легко, лагідно, без силування: „а где бы тым воеводством на пришлом сойме чого в томъ порядку справедливости поправити была потреба, албо теж и отступивши того трибуналу, суды свои засе на нас (короля) вложить, абы то им было волно завжди и на каждом сойме учинити“ ⁴⁾. „Рыццество,—каже луцький біскуп,—постановило и, ведле порядку такового судов, вже по сейме судилося“ ⁵⁾. Знов же й влада дуже виразно хотіла була зреформувати вищий суд. Одна приватна людина, уявляючи собі волинську судову реформу, дивилась на неї, як на відгук загально-державної реформи: „на сойме Варшавскомъ,—каже вона, тая особа, перед трибуналом,—новый порядокъ справедливости во всей коруне есть постановень“ (Триб. акти, № 59). Волинська шляхта, можна гадати, була не від того, щоб переносити до себе те, чого добилась шляхта польська. Реформа 1578 р. продовжувала давній, у Статуті 1566 р., вплив польського процесу. Українська шляхта швиденько хапалась за все, що виробляли соймові конституції на користь її, щоб не загинути, не бути якоюсь дрібницею проти шляхти польської. Так було з нею завсіди й усюди ⁶⁾. Окремість Луцького трибуналу—то була тимчасова ознака волинського територіялізму.

Отож, Луцький трибунал це був наслідок того, що зветься територіялізм права середніх віків, коли влада рахувалась з різницями у матеріальному праві, у побуті, у мові,—і рахувалась настільки, наскільки-

¹⁾ Луцька кн. КЦА 2043, акт 232 (secundum).

²⁾ O. Balzer, *Geneza Tryb. koron*, 296, 315 = М. Ясинській, Луц. триб., 18 прим.

³⁾ *Volumina legum*, 1859-60, t. II, 968 = М. Ясинській, Луц. триб.

⁴⁾ Конституція сойму валного Варшавского року Божого 1578, додаток до „Луцького трибун.“ Ясинського § 27.

⁵⁾ „Матеріяли“ Ясинського, № XVII.

⁶⁾ Ясинській, Гл. Лит. Триб., 188

ки ці різниці не заважали їй здійснити своє право керування та суду, а з другого боку—наскільки окреме існування територіяльних правних інституцій було бажане для національних груп. Оскільки твердо бажала західньо-руська шляхта, щоб у неї був окремий трибунал?

2. Думка про трибунал у Луцьку, а не в Любліні, була вираз не широких кіл українського шляхетства; її висловили і здійснили, за допомогою влади, пани тодішнього центру Волини Луцьку.

Ст. Баторій, листом до воєвод Волинського, Брацлавського та Київського, пропонував їм на Зелені Свята р. 1578—нехай зберуть повітові соймики, щоб обрати депутатів трибуналу¹⁾. Та волинська шляхта (за брацлавську невідомо) зібралась пізніше—аж 16 вересня. О. Бальцер цього факта підкреслює: чому шляхта зібралася так пізно? На Зелені Свята та після них вибори не могли одбутися, бо тоді „тривога от поганства татар была“²⁾. Панство то ховалось по замках, то вліжджало проти татар. Життєві функції припинено, і, між иншим, якийся час не було звичайних „судових років“ (Триб. акти, № 57, 64). Крім цього випадку, деякі факти свідчать, що західньо-руська шляхта трьох воєводств не до краю розуміла була необхідність мати власний територіяльний трибунал, і реформу провадили проводирі шляхти та офіційні сфери. Документ про соймик у вересні шанобливо перелічує тих „вельможних“ панів, що, мабуть, керували тут, князів—К. К. Острозького, Януша Миколаєвича Збараського, Андрія Вишневецького,—Київського, Брацлавського та Волинського. Згадано в документі ще одну офіційну особу, це представник короля на соймику „п. Александр Фредрыхович, столник великого князства Литовського“³⁾. Мабуть, саме обрання депутатів відбулося під впливом окремих осіб як Острозький та офіційних сфер, або близьких до них людей. Кидається ввічі, що більшість обранців-суддів з т. званих урядовців. Перший стоїть урядовець Григорій Гулевич. Його акти знають як королівського „бирчого“ і найчастіше як „волинського хорунжого“ ще з 60-х років. Він часто держиться Луцька, має двори в замку Луцькому, а також в „передместью Луцкомь“, заводить тут шинки, будує через Стир у Луцьку гатку, щоб брати „мыто незвычайное“, закладає під Луцьком фольварк... Другий Луцький обранець, пан Іван Чаплич-Шпановський, теж людина з офіційним минулим. З 60-х рр. акти знають його, як Луцького війта, потім—як незмінного Луцького або Волинського войського. В актах його умови відносно позик і застав, поєднань, даровизн, продаж визначаються не тільки тим, що їх сила, але ще й тим, що в них можна бачити юридичний товк. Тре-

¹⁾ Матеріяли Ясинського, № 1.

²⁾ Кременец. кн. КЦА 1482 короб. акти 1578 її = 49.

³⁾ Там-же, № II, примітка на стор. 6.

тій суддя від Луцького повіту, п. Ярофей Гостський, — теж людина з офіційних кіл, по актах він значиться, як королівський ротмістр, як тимчасовий „справца староства Луцького“ в 1576 р. Потім, він був у добрих відносинах з Острозьким, як його „полюбовный“ суддя. Останні два обранці Луцького повіту, — п. Хведір Кадянович Чаплич-Шпановський та кн. Дмитро Козека, — мабуть, доповнюють собою офіційний склад суддів, як представники неофіційного „рицerstва“. Брацлавське воеводство мало в трибуналі тільки одного суддю — теж з урядовців — володимирського войськового Василя Гулевича, давнього співробітника кн. Острозького. З князя був володимирський староста, а В. Гулевич обіймав посади володимирського хорунжого, вйта, підстарости, войськового... Перед сімома роками В. Гулевич був у Острозького „полюбовным“ суддею разом з Я. Гостським. Цікаво, що акти частіше одзначають присутність В. Гулевича (брата Гр. Гулевича) у Луцькому повіті і в Луцьку. Мабуть, і в цьому обранні усі названі обставини мали більшу вагу, ніж представництво від Брацлавської рядової шляхти. Поруч факта впливу на обрання офіційних та владущих сфер можна поставити ще один факт: судді з кола службового, постійні мешканці Луцьку, мають багацько життєвих провин, що повинні зменшувати їхню популярність серед шляхетства; навпаки, рядові шляхтичі — особи мало відомі у злочинстві, і їх обрано, мабуть, бо на них покладались. Акти 60-х та 70-х рр. описують Василя Гулевича, як людину дуже сварливу. Протягом 18—20 рр. перед трибуналом він не переставав сваритися з луцьким вірменським священником, з кн. Ганною Збараською, з Миколаєм Дубровським, з Ів. Шелвовським, з володим. єпископом Теодосієм, з кн. Романом Сангушком та його дітьми, з іншими своїми сусідами по маєтках. Скоро-но занесе він на кого-небудь скаргу про напад на його лани, ліси, сінокоси, або на його людей з боку сусідів, як зараз-таки ті, на кого він скаржить, виправдовуються. З пояснінів їхніх можна бачити, що В. Гулевич і собі таки винен. Скарги доходили до королівського суду, і В. Гулевичеві надсилано „заручні листи“ вищої та місцевої влади, що в них заборонювано йому самоправство. Та, не вважаючи на тії листи, між В. Гулевичем та сусідами, котрим було видано такі документи „про небезпеченство“, скарки не вгавали. Напади, наїзди, грабунки, єбивства, знесення межових знаків не припинялись. Наслідком — нові скарги. На 1578 р., коли В. Гулевич мав бути за найвищого суддю, з авторитетом суду соймового, в Луцькому повіті була відома низка шляхтичів, котрі не могли-б сказати, що з В. Гулевича є дійсний, „належний“ „оборонця“, як звикли в офіційних паперах звати короля. У брата В. Гулевича, Григорія Гулевича, постійних і давніх ворогів наче-б-то немає, але його поведінка завсіди була така, що й його вважали за людину неспокійну. Правда, тоді був час самоправства, ба навіть кн. К. К. Острозький любляв його. Гр. Гулевича ображувано, його кривджено; напр., кн. Я. Четвертинський побив та пограбував Гулевича в Луцьку, коли він ішов з церкви; йому стріляли в вікно, нападали на його маєтки...

Але для цього були якісь причини і з боку самого Г. Гулевича: він замість покарати винного, міг побити того, хто йому скарживсь на його підданців; міг захопити, наче службовець, коштовні речі та не зберегти їх; міг пограбувати до-останку там, де для нього відповідальність була невелика; міг покористуватись, підчас війни, військовим майном і відмовлятись від суду головного гетьмана; траплялось, що він за грабунки власних людей, як це звичайно бувало у шляхтичів, не раз-у-раз платив. У Ів. Чаплича-Шпановського, як людини спокійнішої, таких провин не було, коли не рахувати суперечок його з Луцькими міщанами та з жидами або декілька відмов його розібрати провини своїх підданців. З шляхтою він жив добре (Триб. акти, № 62). Хведір Кадян Чаплич-Шпановський мав гріхів проти шляхти зовсім мало, хоч вони й скидаються на все, що було за давніх часів, напр., р. 1575 він тяжко побив у Луцькому замку п. Мих. Звера. Але це — ніщо, порівнюючи до вчинку Вас. Гулевича. Той на розгляд одної з своїх багатьох справ прийшов у Луцький суд з озброєною ватагою слуг. Яр. Гостський мав суперечки, але вони мають випадковий характер і нейтралізуються більшим числом нападів на його майно та людей. Кн. Дм. Козека—людина, взагалі, спокійна; хоч і його ймення трапляється в судових скаргах, напр., разом із А. Жоравницьким (1566 р.) він нападав на Блудов; — але з ним міг не дуже рахуватись навіть і земський писар, що на його „словы ся торгалъ и фукал“ (Триб. акти, № 65). Таким чином, особи офіційного стану були гірші, ніж ті, що на їхнє обрання не вплинуло їхнє офіційне становище.

Ось як здійснювано трибунальську конституцію, що вимагає, нехай „кождое воеводство“ обирає „особу годную, богобойную, цнотливую, права и звычайев судовых оного краю умѣетную, оселую“ (§ 3). Реформа йшла з волинського центру, від проводирів шляхетства. Конституція не цікавиться, чи буде у трибуналі повне представництво людности; для неї досить, коли з обранців приїде хто-небудь; їй байдуже, „если бы с которых воеводств (судді) обраны не были“, і при тому—„для которое колвек причины“ (§ 5). Не дивниця, що з Брацлавського воеводства, замість чотирьох суддів, приїхав до трибуналу тільки один. Могло бути, що Брацлавське воеводство обирало усіх чотирьох. У трибунальському акті під № 41 є така вказівка: п. Кграєвський „также и до депутатов з воеводства Браславского обраных не писал“, „з воеводства Браславского депутатов не помениль“; „с панов депутатов воеводства Браславского занехавши“... Важно, що представник Брацлавщини, В. Гулевич, людина більше відома з актів Луцькому повітові, ніж Брацлавлі. Київське воеводство не дало жадного судді. Воно стоїть окремо не тільки в 1578 році, а й у 1589-му: і тоді воно не прохало, разом з Волинню, приєднати його до Люблинського трибуналу, а приєдналось окремо, — р. 1590. В актах трибуналу не було жадної справи з Київщини; не було їх і з Брацлавщини. Ми маємо одне, дуже природне поясіння цього факту, дарма що воно міститься в документі, якого залишила для історії

людина вороже настроєна проти трибуналу. В засіданні трибуналу 1 грудня 1578 р. п. Ганна Боговитинова, через свого уповноваженого, заявила, що вона не сподівалась і „ся ніхто не сподевал, абы суды трибуналские у воеводстве Волинском певне дойти могли“. Адаже в обранні суддів „ся воеводства порознили“. Наслідком цього „тепер явно деет, же толко один пан войский володимерский озвался депутатом браславским, а киевского ни одного“. Про всіх у Кременецькому повіті, звідки була Г. Боговитинова, казати, що ніхто не сподівався, щоб був трибунал, не можна, бо з Кременецького повіту до трибуналу справ „приточило“ досить. Але в заяві Боговитинової є вказівка на те, що широкі кола шляхетства не знали про реформу. Це річ можлива. Коли-б—хоче сказати Боговитинова своєму супротивникові—я була добре знала, що, замість королівського суду, куди я „занехала“ з'явитися, буде трибунал, „певне бых я была тебе до твоее власное апеляцей в справе своей с тобою позвати не занехала“¹⁾. Друга особа незавдоволена з трибуналу, це п. Ст. Кграєвський. Через умоцovanого свого, п. Ст. Петровського, що виступав „с приятелми“ Кграєвського, він зробив був перед трибуналом отаку заяву: „з воеводства Киевского и Браславского, не зволивши, перед вашею милостію не судятся“²⁾. Ця фраза—не з вітру, бо її ми зустрічаємо, як свого рода „nie pozwalam!“ польського шляхетства. Навіть Статут 1566 р. мав у собі артикула, що за нього один урядник Острозького міг р. 1572 сказати: „пан мой... на тот артыкул не зезволяль, а ку тому и всѣ панове волынцы того артыкулу не вживають“³⁾. Це виказала людина зацікавлена, що боронила себе від утиску закону, але те, що вона сказала, відповідає фактам. Вище ми були зазначили, що така лойяльна супроти права й шляхти особа, як п. І. Чаплич-Шпановський, часом не давала суду по скаргах на його підданців, тоб-то „не вживала“ артикулу, що за нього допіру говорилось. За таких, як В. Гулевич, нема чого й казати. Отже, виразові „не зезволяль“, „не зволили“ давати віру треба. Можна гадати, що Луцький біскуп В. Вербицький відносно Луцького трибуналу був не єдиний протестант. Його представник каже, що біскуп „яко на сойме на трибуналы и становеньє новых судов не зезволял и имъ подлечь не хотель, такъ тежъ и тепер на трибунал и становеньє новых судов не зезволяеть и им подлечи и судитися не хочеть“⁴⁾. В. Вербицький, один з польських духовних консерваторів, ворог не тільки Луцькому трибуналові, а й трибуналові взагалі. Його принциповий погляд такий, що „надавѣца и оборонца всѣхъ костеловъ, з вирхность трибуналу, его королевъская милость“. Консервативні погляди такого самого напрямку, а також опозицію виборчому судові апеляційному, можна постерегти серед шляхти волинської. Для неї виборчі судді з правом остаточного декрету—не

¹⁾ Матер. Ясинського № VII.

²⁾ Там-же, № VIII; порів. Трибун. акти, № 41.

³⁾ Луцька кн. КЦА 2046, акт 61.

⁴⁾ Матер. Ясинського, № III.

яка-небудь новина. Попередники трибуналів—суди каптурові, підчас безкоролів'я. З актів семидесятих років можна побачити, що недавні каптурові судді, що працювали перед обранням Ст. Баторія, залишили по собі погане вражіння. Дуже не подобалося шляхті, що на рішення каптурових суддів не могло бути апеляції, дарма що ці рішення часом видавалися й неправні; що на ці рішення апеляція „только до самого Бога йдеть“. Суддів обвинувачувано, ніби-то вони судять невірно, не за законом,—„так, як хочуть“; суддям так допекли ці скарги, що вони мусіли були відмовлятися од виконання своїх обов'язків¹⁾. З трибунальських актів можна помітити, як негативно ставились до трибуналу більш-менш значні або сміливі особи, як трибунал з ними рахувався, як свою позицію відносно них він силувався був більш-менш підперти; як суддів, місцевих обранців, не шанували... Напр., коли трибуналові треба було ухвалити свого, досить суворого і досить рішучого декрета супроти Г. Боговитинової, що її представник отверто не визнавав трибуналу в складі шістьох суддів, то він мусів був викладати декрета надто докладно, раз-у-раз на статут посилаючись (Триб. акти № 59). Хелмський каштелян М. Мишка-Варковський, не маючи ніякісіньких позвів до трибуналу з Луцьким старостою А. Жоравницьким, усе-таки гордо заявив йому у трибуналі: „хот дей я тебе тут, перед суд депутатский, не припозъвал, але дей я... против тебе декърета короля е. м. покладаю“... Судді двічі розглядали були справу, що мала цілком авторитетне рішення, аби тільки сказати, що хелмський каштелян повинен зоставатися при королівському вирокові (Тр. акти, №№ 63-64). У другій справі той-таки каштелян хелмський, дарма що з нього був позивач, виявив найперше свою зневагу до судового порядку—„до рейстру в той справе уписоватися не даль“. „Колея з рейстру припала“ його справі тільки завдяки супротивникові, і вже тоді він заявив: „тым позъвомъ, который тутъ, передъ вашою милостью пан Шимкович покладает, я его позвалъ перед королевскую милость, а не перед суд вашей милости трибунальский“ (Триб. акти, № 66). Каштелянові треба було пояснити трибунальську конституцію, і вже тільки після того він став свою справу „підпирати“. Таким чином, думка про те, що серед волинської шляхти існувала була консервативна течія проти трибуналу, певною мірою правдоподібна. Ця течія могла викликати і той факт, що Київщина та Брацлавщина в 1578 році в Луцьку „не судились“. Мабуть, що самітний не був Ст. Корницький, коли проти некорисного для нього декрету відважно заявив трибуналові: „ви... имения тые сказали есте подати; я дей себе права в належного суду не занехаю доводити, а тут перед вами се далее... в право вдавати не хочу“ (Триб. акти, № 48).

Наприкінці, зазначимо ще один цікавий факт. З нього можна побачити, що трибунальська справа була дуже обмежена. В трибуналі судились три повіти Волинського воєводства—Кременецький, Луцький та Воло-

¹⁾ Луцька кн. 2047, акти 446, 462, 550, 626; 2049, акт 10.

димирський. У зв'язку з цим траплялися дуже цікаві назви трибуналу, напр., у Кременецьких книгах 1579 р., коли був вже досить ясний вузько-волинський характер трибуналу, він зветься: „суд трибуналский воеводства земли Волинское“¹⁾. Вираз цей повторюється; отже його не можна вважати за випадковий. У Луцьких книгах трибунальські судді зветься обранці „в земли Волинской“, „у воеводстве Волинском“²⁾. Та й у цих вузьких межах, серед однієї волинської шляхти, трибунал зустрів виразну таки опозицію.

3. Перша та остання сесія Луцького трибуналу 1578 року.

Попередник Луцького трибуналу, — суд королівський задворний, — а до Статуту 1566 р. — цей-таки суд за допомогою суду панів-рад литовсько-руських, — розглядав апеляційні справи „на роках судових великих“, або, „на рокахъ судовыхъ господарскихъ великихъ“ (roki wielki = magni termini Великої Польщі), що починалися від дня св. Мартина „римского свята“³⁾. І назва, і термін „великих років“ zostалися. В 1578 р. писарська традиція, на підставі давньої форми документів, виробила форму актів нового апеляційного суду. „На роках перших великих трибуналских, на ден свтого Мартина рымского свта, в году нынешнем семдесят осмом, водле конституцыи сойму Варшавского припалых и судовне отправованых“... і т. д. Потім, давня юридична традиція покинула принцип нової інституції — відносність складу суда. Цей принцип виразно підкреслює трибунальська конституція (§ 5), що ми вище вже бачили. Статут 1529 р. зазначив: щоб розпочати суд панів-рад, не потрібна присутність усіх членів ради, чи там певної кількості їх, — апеляційний суд розпочинавсь „перед тыми паны, которые ся к тым роком зберуть“ (VI, 7). Судові акти кажуть, що члени королівської ради збирались часом у надто невеликій кількості⁴⁾. Цей звичай так був закорінився, що й через десять років, у 1587 році, на з'їзді у Вильні було одержано постанову, що каптурові судді працюють у складі випадковому, не чекаючи члена, котрий не з'явивсь⁵⁾. Ця давня традиція, за допомогою трибунальської конституції, дала змогу провести і здійснити трибунальську реформу силами поодиноких осіб. „Електы“ Луцького воеводства з одним „електом“ Брацлавщини, заходились працювати. У вересні та жовтні 1578 р. повітові уряди розіслали „позви“ в усіх опротестованих справах замість королівського суду, до суду трибунальського. Напр., у повіті Володимирському наприкінці вересня року 1578 вже знали нову інституцію — суд депутатський⁶⁾, а рівно через мі-

¹⁾ Кремен. кн. КЦА, короб 1482, акт 15 = 137.

²⁾ Матер. Ясинського, № IX, № VII.

³⁾ Акты Зап. Р., III, 33 = Ясинский, Гл. Лит. Триб., 179 passim.

⁴⁾ Ясинский, Гл. Лит. Триб. 181.

⁵⁾ И. И. Лаппо. В. кн. Литовское во второй половине XVI ст. Литовско-русский повѣтъ и его сеймикъ, Юрьевъ, 1911, 117.

⁶⁾ Володим. кн. КЦА. 940, акт 364.

сяць, 27 жовтня, Володимирський гродський уряд уручає сторонам позви „до суду их милости панов депутатов“¹⁾. Позви надсилано тільки тоді коли одна з сторін, або обидві, здобули від суду нижчої інстанції певне право на апеляцію, Згідно з тогочасним правом (Стат. 1529, VI, 6; 1566, IV, 6), апелювати можна було тільки тоді, коли апеляцію допустив суд, що декрета його оскаржено, буцім він „не водле права“. Сторона заявляє судові, що вона незадоволена з декрету, а суд згоджується з її бажанням на апеляційний розгляд, чи ні. Суд не тільки допускає апеляцію, ба він ще вказує, до якого вищого суду належить з нею вдаватися²⁾. Трибунал 1578 р. одержав справи не тільки од нижчих судів, — йому надіслано скількись нерозібраних справ від королівської канцелярії. „Король е. м., не могучи, над констытуцыю сойму Варшавского, судити, и одослати рачил на суд судей, обраныхъ в землѣ Волинской подле трибуналу“ (Трибун. акти, № 59). Кількість цих справ величенька. На 32 акти, що до апеляційного розгляду стосуються, ми нарахували 20 актів власне апеляційних; з цих актів мало не половину надіслано від королівської канцелярії (№№ 34, 35, 36, 42, 47, 48, 59, 63, 67). Решта справ, укупі з тими, котрі до нас не дійшли, тоб-то, приблизно, 16 актів, складають ту групу справ, що їх волинська шляхта передала була на суд трибуналу. Канцелярія королівська надсилала трибуналові усі справи сама, не питаючи сторін (Триб. акти, № 66). Єсть указівки, що до трибуналу з декретами нижчих судів могли вдаватися й сами сторони. Одержавши від земського суду декрета і не маючи змоги, на підставі його, погодитися, вони вирішали спробувати ще „суду приятельского“. Але „приятели“ „того межи (ними) не скончили“, і „тые панове приятели до суду трыбуналского, перед паны депутаты отослали“ (Тр. акти, № 38). Потім, минаючи повітовий уряд, до трибуналу йшли скарги на суддів. Яків Линевський позвав до трибуналу Луцького земського писаря Михайла Коритенського за „неслушную“ видачу його супротивнику, Ст. Кграєвському, „минуты“—знімка з декрету Луцького з. суду—„з якимсь примноженем“,—подав за обставин, коли цьому жалібникові земський уряд не допомагав (Тр. акти, № 40). М. Мишка Варковський позвав до трибунальського суду Луцького старосту Олександра Жоравницького в умовах зовсім непевних,—коли він у своїй справі здобув декрета королівського суду. Трибунал справу розглядав і знайшов, що жалібник „не довел, иж перед трибуналом припозывал“ Жоравницького (Триб. акти, №№ 63-64). Щоб дуже добре доглядано за передачею справ по інстанціях, сказати не можна.

В певний час „електы“ Волини та Брацлавщини з'їхалися до Луцьку ! тут після присяги „ротою судьи земского, вь Статуте описаного“ (§ 6 конст.), почали „роки первші“ трибуналу 11 листопаду, в помешканні Луцького земського суду за участю Луцького земського уряду (§ 19

¹⁾ Там-же, акти 406, 408, 409, 410, 421.

²⁾ Луцк. кн. КЦА 2097, акт 106; Володим. кн. 926, акти 61, 87.

конст.), згідно з стародавнім порядком часів Казимира В., коли в королівському апеляційному суді брав участь земський уряд тої землі, де судив король. Існування трибунальського суду припиняло працю суду земського.

Для західньо-руського процесу це була новина з Польщі, бо доти в литовсько-руському апеляційному суді урядовці суду земського участі не брали¹⁾. Взагалі, склад Луцького трибуналу за його актами, що мало не раз-у-раз перелічують усіх суддів, був такий: „перед нами, то естъ—Григорем Гулевичом, хоружим земли Волинское, Иваном Чапличом Шпановским, войскимъ земли Волинское Луцким, Ярооѣмъ Гостъским, Ѳедоромъ Кадяномъ Чапличомъ Шпановскимъ, Дмитромъ Козѣкою, а з воеводства Браславского Василемъ Гулевичомъ, войским Володимерскимъ, судьями депутатскими, а при нас былъ суд земский Луцкий — князь Остафей Соколский, судя, а пан Иванъ Хреницкий подсудокъ“... З одного побічного акту ми знаємо, що канцелярію трибунальську вів Луцький земський писар, п. Михайло Коритенський²⁾. Тогочасні поняття про перелік суддів у кожному документі, зосібна в заявах до трибуналу, були досить ясні. Трибунал розглядав заяву Ст. Кграєвського (Тр. акти, № 42) і знайшов у ній, що цей заявник „имены власными депутатом не написал“, так що „не ведати, до кого пишет“. Цей факт, разом з тим, що заявник „пробачил также ѱ року, на который ест позван, в котором году припасти святого Мартина мает“, — призвів до того, що заяву Кграєвського визнано за „неслушну“.

Усі справи трибуналу, згідно з конституцією й судовими звичаями, взагалі, пописано було на „рейстр“ і „водле рейстру“ розбирано (Тр. акти, № 35). Форма цього реестру дала прототип для описів давніх актів за наших часів. Кожна справа була в реєстрі у такому приблизно вигляді: „запис перенощеня выпису кгородского Виленского листу их милости пана Миколая Крыштофа Радивиля и пана Олбрахта брату их милости, пану Станиславу на розделок именован их мл. учиненый“ (Тр. акти, № 6)³⁾. Огож, усі справи пописано було під різними титулами — „справа за позы“ (апеляційного змісту), „запис сознания“ (заява), „запис оповеданя“, „перенощене выпису“, тоб-то—запис акту, вже записаного у книзі другої судової інституції та вписаного у „трибунальські книги“ вдруге чи втретє „обычаем перенесеня“ (Акти триб., №№ 6, 7, 8, 16, 17, 18 та ин.), „запис жалобы“... Кожен, хто з'являвся до трибуналу, робив про себе і свою справу заяву, уписувавсь „до рейстру“. Так утворювалася черга апеляційним справам. Цієї черги усяк чекав, навіть „от початку судов“, як він з'являвся дуже рано. Коли вже „коляя зъ рейстра, водлугъ обычая судов“ тій чи іншій справі підходила, то за три дні до розгляду справи зацікавлена особа брала, за дозволом трибуналу, возного луцького. Возний „потрикрот, водлугъ обычаю права, ку праву волав“, від імення заявникового, другу сторону, щоб вона озва-

¹⁾ М. Ясинській, Гл. Лит. Триб., 2026, 109, прим.

²⁾ Матер. Ясинського., № X.

³⁾ Пор. Кремен. кн. 1578 р.

лася та підготувалася стати до суду й захищатися (Триб. акти, №№ 34, 35, 66, 67). Реєстровий попис й волення „потрикрот“ мали між иншим те значіння, що сторону, котра „у права“ свого часу не ставала, трибунал міг покарати штрафом (Триб. акти, № 35).

Про компетенцію трибуналу конституція каже: „декрета того трибуналу такое важности быти мають, як соймовые“ (§ 7). Вона віддає трибуналові справи земських, гродських, підкоморських комісарських судів, крім „справ вонпливых“ (*mere criminalibus*), що підлягали були судові короля на соймі, крім „справ скарбових“ справ про „добра королевские“. В суді короля zostались „справи права майдебурского, немецкого и хелменского“ (§§ 8-11). Иншими словами, конституція зве справи трибунальські „простыми“. Вона рішуче забороняє з такими справами вдаватися „на сеймъ, або за двором“, погрожуючи „виною седеня в вежи, сто гривен“. Історія різниці між „простыми“ справами і справами „великими“ (*causae graves*) для 1578 р. дуже давня. Тимчасом під нею розуміють історію, як укорочено королівське виключне право суду. Зокрема заснування трибунальських судів вважають за один із що-найважливіших моментів у вкороченні королівської судової компетенції на користь судів виборчих ¹⁾. Але-ж *causae graves* 1492 р. (шляхетська грамота) застаються в 1578 р. як справи *mere criminales*. Здається, тут немає жадного поступу. Насправжжж було так, що судді радніше справу „просту“ записували в реєстр справ *mere criminalium*, аніж брали її до свого відома. П. Андрій Іванович винуватив п. Ст. Шумського, буцім цей забрав п'ятеро узрубів „з стени замковое Оношковское“. Кременецький гр. суд у цій справі постановив, що „о таковую реч, о покрадене будованя замкового, справа перед судъ ихъ (гродських суддів) еще ніколи не приходила, прото, здалося имъ, тая речъ быти вонтпливою“ (Триб. акти, № 67). Трибунальські судді, „добре намовившись“, вирішили, що зазначену справу можна прийняти до відома гродських суддів... Конституція надає трибуналові ще одну функцію, що могла зменшувати ролю „рокив великих трибунальских“,—функцію записову, або за теперішньою термінологією нотаріальну; „записи, осветчення, сознания, и реляцыи вшелякие такъ мают быти... перед тым судом сознаные, яко соймовые, або земские“ (§ 21). Про це більшина відомих нам справ трибунальських нотаріально-записового змісту: таких справ маємо 43, а справ апеляційних — 32. Отож, не маючи зовсім актів від 11-го листопаду, ми все-таки повинні сказати, що нотаріально-записова роля трибуналу перемагала. У „книгах трибунальских“, коли-б вони обхоплювали всі три воєводства, міг-би бути инший склад документів. Та з трибуналу був апеляційний суд для одного тільки воєводства; навіть королівська канцелярія не передала сюди і жадної справи з воєводств инших; тим-то й пропорція справ нотаріальних була така, яка вона могла бути в книгах земського суду. Тут допомогло становище Луцьку, як

¹⁾ М. Ясинській, Гл. Лит. Триб. 108 і далі, 138.

центра не тільки політичного, ба й торговельного. Його визнавали за місто, що стояло „на портової реце Стыру“, звідки возили крам усяковий до Литви, Київа „комягами“; він мав свою, луцьку, „мѣру“ хліба; сюди йшла сіль з-за кордону; тут роблено умови на вивіз до Гданську Бугом попелу, жита; в Луцьку був відомий „торг“—ярмарок... Сюди збиралась волинська шляхта для своїх комерційних операцій, і не дивно, що трибунал, як нотаріальна інституція, за браком тоді суду земського, мав діло найбільше з отакими умовами луцького походження. Записи ці „до книг трибунальских“ не важили більше проти записів у книгах судів інших. За двоє місяців, у січні 1579 р., дехто з тих, хто використовував був трибунал, як нотаріальну контору, заносив „выписи з книг трибунальских“ до книг Луцького земського суду. Цікаво, що трибунал, видаючи ці „выписи“, підписував їх усім своїм складом і в тому порядку, як перелічено суддів у кожному акті (див. вище)¹). Навпаки, акти апеляційного змісту виявляють трибунал, як дійсно апеляційну інституцію, що мала значіння не тільки для самого Луцька з його повітом. Кількістю справ апеляційних переважає повіт Кременецький, далі—Луцький, наприкінці — пов. Володимирський. Апеляційні справи, торкаючись предметів права цивільного,—маєтків, „грабежів та шкод“, збіглих людей,—головним чином, розглядають питання професійного напрямку. Побічні справи апеляційного змісту складаються з протестацій відносно розсуджених справ, з умов шляхти „подле трибуналу“, з доручень трибунальських возному. Справ суто апеляційних, що на їх можна бачити, як здійснювано норми апеляційного суду за Статутом 1566 р., ми нарахували не більш як двацять. Акти з цими справами повинні з'ясувати нам природу західньо-руської апеляції за цим Статутом, де не все досить зрозуміле.

А. Апеляцію в Статуті 1566 р. з'ясовано взагалі: а) перша умова апеляції—те, що можна опротестувати, — „сказанье“, судовий декрет; б) „по сказанью судовом“ сторона незадоволена заявляє, що декрет „не водле права“ і що вона апелює; в) суд допускає апеляцію, чи ні; г) „отправа“, згідно з опротестованим декретом, припиняється, аж доки розгляне його апеляційний суд; г) при апеляції „неслушной“ вищий суд затверджує декрета (IV, 6, 61, 64); про „слушную“ апеляцію є вказівка щодо підкоморських декретів: „моцни будутъ судъ подкоморого поправити“ (IV, 70).

Акти більш-менш постійно одзначають, що суд починають з того, що читають опротестованого декрета. Сторона, почавши промову, покладає перед суддями декрета. Судді, вислухавши промову, переходять до читання декрету. „Положивъши декретъ суду земського, розознання и розсудку нашего потребовали“ (Триб. акти, № 22). „Положивши декрет, просил о судовъное всказанье“ (№ 36). До цих позитивних указівок акти додають указівки негативні. Трибунал не розглядає нічого, що нижчий суд не постановив. Нижчий суд вказав сторонам підкоморого, як

¹) Луцька кн. КЦА 2095 за 1579 р., акти 1, 69, 70, 71, 72.

„належного“ суддю в їхній справі. Одна з них апелювала була на цей вирок. Трибунал затвердив декрета, а сторону, що „апелювала“ покарав пенею (Триб. акти, № 28). У другій справі розгляд суду нижчого далі од питань процесійного змісту не пішов. Трибунал справу по суті не розглядав, бо „справа... на розсудокъ суду земського зостала тогды“, і надіслав справу „до суду належного“ (— № 34). Сторони спорились за маєток. Трибунал видав декрета відносно тільки $\frac{2}{3}$ маєтку, а про решту послав позивача до суду земського—„с тоє причины, иж декрету в руках своих (позивач) не мел“ (— № 41). Таким чином, апеляція держиться виключно на підставі декрету нижчого суду і проти цього декрету нічим справи не поширює. Коли справа йдеться про маєток, і трибунал присуджає його стороні, то „шкод і накладов“, як натурального наслідку декрету, він не торкається, бо про це нема нічого в декреті суду нижчого,—треба, щоб сторона ще правила ці шкоди „в належном суде“ (— № 42). „Ино иж еще йменей тых в руках своих не мает“, а коли його „введуть“, „на тот час“ позивач „в належном праве чинити мает“ (— № 47). Де шкоди треба з'ясувати та підрахувати, там відрізнєння справи про головну річ від справи про шкоди досить зрозуміле. Але трибунал держиться цього напрямку навіть і там, де, здається, шкоди можна було-б присудити, не передаючи справи „до суду належного“. Трибунал підтвердив декрета про „поданя“ шістьох підданців їх хазяїнові, а про шкоди, котрі можна було з'ясувати, заявив: „тая справа судові нашому не належить“,—треба „стороны обжалованные до кгороду знову позывати“ (Триб. ак., № 35). У другій справі, що тяглася дуже довго, поки її передано до трибуналу, „шкоды и наклады“ трибунал теж не рахував, бо цього не було зроблено в суді нижчому, і вказав стороні: „целое а волное право заховуем“ (— № 36), тоб-то в „належном суде“. Декрет — підвалина судового розгляду; позов, що їм сторона підсилює справу,—це поясіння декрету. Трибунал слухає, що скажуть сторони, та ще більше вважає на декрет; його цікавить не те, що скаже протестатор, а те, що зроблено в справі судовим шляхом; він дивиться назад; його зусиллям справа „до skutчного“ розгляду не просовується ані трохи. Коли трибунал вважає, що декрета опротестовано „неслушне“, то постановлює: декрета „при моцы зоставуем“ (— № 28), „во всем при моцы зоставуем“ (— № 1). Більш-менш помітна ініціатива трибуналу там, де апеляція бувала „слухна“ і де трибунал оголошав: „тот декрет, яко неправный, касуемъ и ни во што оборочаемъ“ (— №№ 4, 20, 47). В таких випадках трибунал мусів чи доповнювати слідчу працю нижчого суду, щоб з'ясувати істоту справи, чи пояснити справу з боку статutowого, щоб трибунальський декрет був чим-небудь підсилений (— №№ 20, 59). Та доповнення слідства буває дуже рідко і робиться просто — за допомогою присяги, „роты“; пропонувавши стороні „довод уделати“ таким чином, трибунал постановлює декрета, заміняючи ним декрета суду нижчого. Тоді трибунал мусів був до свого декрета додати ще наказа повітовому староству—нехай той виконує цей новий, трибунальський декрет.

Охороняючи важне значіння декрета нижчого суду, трибунал пильнує ще, щоб виконувано формальні умови суду, оскільки, звісно, це він може. Коли, замість позивача-небіжчика, виступає його дружина, то трибунал відмовляється від розгляду і вимагає, щоб вона сама позвала на інші „роки“ (— № 5). Далі, трибунал твердо держигься всіх відомих прикмет представництва, судового уповноваження: в ньому зазначувано суддів за йменнями термін (рік, місяць, число) й місце суду; справа, що на її дається уповноваження, — „особливая моць“, „о што право идеть“; треба було вказати, напр., у чому полягає „зыск и страта“ і з'ясувати фактичний бік справи (— № 23); треба, щоб уповноваження було викладено „писмом руским“; щоб „вмоцований“ був „оселый“, не з Польщі (— № 41, 23). Цікаво одзначити, що головну увагу — як трибунал, так і сторони — звертають (там, звичайно, де розгляд справді апеляційний) на виконання згаданих оце сторін процесійного розгляду. З спорів про невиконання умов цього розгляду складаються як апеляційні протестації до трибуналу, так і самий трибунальський розгляд.

Таким чином, звичайна апеляція західньо-руського права другої половини XVI віку — це перегляд опротестованого і через це невиконаного декрету суду нижчої інстанції, в присутності самих позивачів або їх певне вмоцованих представників, щоб, не виходячи з границь цього декрету, чи затвердити його, чи скасувати на користь декрету нового, і вже потім давати розпорядження про виконання декрету.

Б. Від Статуту 1529 р. залишивсь наслідок давньої апеляції, що з неї була не суперечка сторін, а суперечка скаржника з судом (Статут 1566 р. IV, 21). Трибунальські акти підтверджують, що і в 1578 р. цей порядок апеляції ще державсь, правда, вже як пережиток старовини. В Луцькому земському суді з копією одного декрету вийшла „омылка“ — підписок зробив у ній, проти судової книги, „якесь примножене“, від чого для одної з сторін вийшла „школа“. Ця сторона позвала до трибуналу земського писаря (Триб. акти № 40). Трибунал визнав писаря „от обжалованя волным“. До того-ж трибуналу було позвано весь „вряд“ Кременецького гродського суду, і трибунал „вряд кгородский Кремянецкий ку отказу пану Степану Шумскому ставити велел“. Шумський пред'явив „вряду“ обвинувачення „о неправний всказъ, который против него учинили“: ніби-то вряд судив Шумського проти його згоди, в „незуполному“ складі, без „присяглого писара“. Трибунал знайшов помилку суду не в цьому, а в іншому, і декрета судового скасував; врядові було запропоновано завдовольнити скаржника, і за цією умовою вважатися „з оного обжалованя“ „волным“ (— № 47). Суддя трибунальський, кн. Дмитро Козека, позвав до трибуналу весь Володимирський земський суд. Суддя, п. Богдан Костюшкович, з'явивсь і сказав: „я на позов князя Козечин бых рад отказовал и ему ся в томъ усправедливиль, нижли дей товариша мого, писара, нет, бо хоробою ся заложил“. Земський писар, п. Хведір Солтанович, ще [заздальгидь (№ 57) надіслав був трибуналові заяву, буцім він заслаб, і трибунал доручив воз-

ному довідатися, чи справді Солтанович хорий. Цікаво відповів кн. Козека на заяву Костюшковичеву: „прожно дей ми ся пан судья с того вымовляеть и отказовати без писара не хочет, кгда не писар декрета чинит, толко судья, и с тое причины повинен ми ест судья суд свой отказовати“ (— № 65). Трибунал декрета з. суду скасував, а про „вряд“ судовий не сказав нічого. Форму відповідальности суддів додержувано таки щиро. Помер староста Кременецький — відповідає його син, теж староста Кременецький; помер Володимирський підсудок, і до трибуналу позвано всеньку його родину, тоб-то — дружину й двох синів. Усі вони з'явились, хоч, мабуть, і знали, що трибунал звільнить їх од відповідальности. Отож, поруч апеляції звичайної, наприкінці XVI в. є ще апеляція давня, як суд із суддею; вона стоїть на другому плані, трапляється рідше, і здається, суд надає їй не такої ваги, як апеляції звичайній; особиста відповідальність давніх часів для обвинувачених суддів стає, здається, вже чимсь дуже випадковим.

В. За наших часів декрети апеляційної інстанції приймаються як зразки юридичного розуму. Луцький трибунал на свої завдання дививсь був простіше. Справи дуже заплутані трибунал од себе одводив, приватно радячи сторонам щоб вони між собою погодились т. зв. „приятельским обычаемъ“. Так, суддя трибунальський, Ів. Чаплич-Шпановський, „не допускаючи до права и суду депутатского“, звів пп. Техановського та Коверецького, щоб вони „погодились“ судом приятелів (— № 62). Дуже заплутана справа між пп. Ластовецьким та Пузинами „панамі депутатами“ була розрішена за допомогою суду приятельського (— № 38). В другій справі сторони, „обачивши речь быти немалую“, умовились „кончити“ її „обычаемъ приятельскимъ“, причому постановили висадити на місце суддів-приятелів по одному з панів-депутатів (— № 27). „Речь немалая“ для судів XVI в. було завдання дуже важке, і розглядати справу могли дуже довго. Напр., у трибуналі повному розглядові справ дуже перешкоджав принцип суворого обмеження справи декретом нижчого суду. На ділі цей принцип ставав часом справжньою перепоною для швидкого розгляду справи. Коли справу в нижчому суді було розглянуто частково, напр., з боку якого-небудь процесійного питання, і після цього одна з сторін припиняла розгляд апеляційним протестом, то, звичайно, апеляційний суд не робив більше од того, що було в декреті. Таке становище могло тривати років вісім: то не з'явилась одна з сторін, то затримала королівська канцелярія. Звичайно, що сторони, одержавши р. 1578 розв'язання справи в надто обмеженому вигляді, підготовувались на остаточне розв'язання яким-небудь „неправним обычаемъ“. Так було з справою між пп. Вкринським і Боговитиноюю. Вони мусіли р. 1579, 9 липня, сами між собою помиритися, бо в судах (і, між иншим, у трибуналі) за вісім років розв'язали тільки суперечку про неявку до суду п. Боговитинової¹⁾. Таким чином, дуже обмежений у своїй праці

¹⁾ Триб. акти, № 34; порівн. Кремен. кн. КЦА короб 1482, 1579 р., 8 липня, № 36—137.

процесійним правом свого часу, трибунал не охоплював справ у всьому їх розмірі, а тому не міг дати багацько матеріалів, цікавих з матеріально-юридичного боку. З двадцяти актів, що містять у собі більш-менш дійсний апеляційний розгляд справ, 14 актів мають у собі скорочений розгляд на різних підставах. Юридичні пояснення трибуналу, короткі та вузькі, торкаються найбільше процесійних питань: треба позиватись з сиротами, коли вони, як відповідальники, підростуть (№ 1); давність перепустили (№ 2); до дітей-відповідальників треба припозвати опікунів (№ 22); судове слідство не доповнено присягою (№№ 20, 36); позивач помер, а дружина його не позивала (№ 5). Скількись справ трибунальських показують, що трибунальські декрети мали значіння судових наказів, судової розправи на підставі того, що було зроблено в нижчій інстанції (№№ 23, 28, 35, 36). Коли трибунал мав справу з скаргами на суддів, то всенька справа ставала розглядом того, як ішла судова процедура. Де протест проти декрету нижчого суду торкався сути справ, там суперечка йшла не про непорозуміння відносно матеріальної норми, а частіше відносно того, наскільки та чи інша сторона виконувала була свої обов'язки супроти суду або того, як вона фактами робила свій доказ. Немає ні одної справи, щоб сперечалися на підставі норм матеріального права, як це бувало по судах земських, де ми зустрічаємо обмін артикулами Статуту. Таким чином, трибунал 1578 р. був інстанцією апеляційною в тому розумінні, якого можна було чекати від західньо-руського процесу того часу, тоб-то — інстанцією, що розглядала справи часто незакінчені з одного процесійного боку, за умов, коли такі справи тяглися дуже довго й коли трибуналові доводилось розв'язувати здебільша процесійні суперечки. Не дивниця, що трибунальські акти дають нам мало матеріалів для історії права, як збірки норм соціального життя. З них швидко матеріал для історії західньо-руського суду. Тут як-раз треба сказати, що цей матеріал яскраво свідчить, наскільки західньо-руський процес кінця XVI в. був ще не досить пристосований до того, щоб легко, більш-менш швидко й остаточно, розв'язувати справи. Поруч нього стоїть процес простого й досить скорого, але „неправного“ суду.

4. Що було після сесії трибуналу 1578 р.

Конституція 1578 р. компетенцію трибуналу описує так: „Декрета того трибуналу такое важности быти мают, як соймовые. А если бы хто хотел противитися декретови такому и справу себе оживити на съем, албо за двором перед нас, тогда такой каран быти мает, яко непослушный и възрушител декрету нашего королевского“ (§ 7). Це було теорією. Практика сказала інше,—те, до чого звикло життя XVI віку. Історія західньо-руського права знає, що апеляційна розправа всіх установ, яким її доручав король, не була безперечна й остаточно: на королівських асесорів можна було апелювати до короля. Те-ж саме бувало з судом комісарським, дарма що він розглядав справи з окремого доручення короля.

Рада В. К. Литовського значіння остаточної інстанції ніколи не мала¹⁾. Ці факти доводять, що і з трибуналу могла бути не остаточна інстанція, а не те, що „до самого встановлення трибуналу не було ні одної судової установи, на декрети котрої не можна було апелювати до великого князя“²⁾. Авторів цих слів вже були відомі скарги на депутатів Луцького трибуналу, що їх прийняла королівська канцелярія. Правда, формально це не були апеляції, бо трибунал на жадні заяви про незгоду з ним і про одзив до короля уваги не звертав³⁾. Але все-таки судді трибуналу, що „особу короля водле констытуцыи сойму Варшавского презентовати мели“, опинилися в становищі осіб підлеглих судові короля⁴⁾. Так, трибунал тільки ствердив, що проти п. М. Лисаківського, за заявою п. Олизара Кирдея Мильського, сказано в суді нижчому. Нового трибунал не постановив нічого, окрім того, що трибунал не визнав „вмоцовання“ від Лисаківського; була ще заява від цього пана, ніби він з Олизаром у суті справи погодивсь (Триб. акти, №№ 23-24). Трибунал ствердив декрета нижчого суду, додав до своєї постанови ще окремого листа Лисаківському про завдоволення Олизара. З цими документами та ще з ув'язчим листом од повітового староства, Володимирський возний за два тижні прибув до с. Вербуго „отправу вделати“. Та п. М. Лисаківський, погрожуючи присилувати, заявив був возному: „увезаня не поступлю и поступовати не буду“⁵⁾. Треба зауважити, що з Лисаківського була людина суперечлива і дуже він не хотів платитись. Олизар мусів скаржитися на нього не шляхом опротестування апеляції (бо нижчий суд не тільки присудив на його користь усе, що треба, ба дав йому ще „увязчого листа“ проти Лисаківського, — і все було даремно), а — шляхом надзвичайним, як усі, хто цілком використовував сили нижчого суду. Трибунал дав Олизарові свого роду судового наказу проти Лисаківського. Треба було цьому впертому супротивникові судів Володимирських, суду трибунальського, „клепати, поки тепле“. Мабуть, чи не через це саме Лисаківський і не баривсь був, як інші невдоволені з трибуналу, і зробив так, що трибунальські судді, за три місяці після своєї сесії, 4 березня 1579 року, одержали „позви его королевское милости, с канцлерей выданыє“. Ми знаємо позви до всіх суддів трибуналу, окрім Василя Гулевича та Дмитра Козеки (може ці позви ще знайдуться⁶⁾). Інші з незадоволених трибуналом поки-що не позивались, а чогось чекали. Будь-що-будь, надію, що трибунал буде і в 1579 році, після першої сесії не втрачено. Цю надію твердо виявляє умова відомого Василя Гулевича та Мишки Варковського, що покладається на трибунал 1579 року (Триб. акти, № 27). В одному декреті

1) М. Ясинській, Гл. Лит. Трибун., 57-58, 75, 73, 207.

2) Там-же, 71.

3) Матер. Ясинського № VIII; пор. Триб. акти.

4) Матер. Ясинського № VII.

5) Волод. кн. КЦА 940, акт 460, від 2 грудня 1578 р.

6) Матер. Ясинського № IX.

трибунал просто каже стороні — нехай вона вдасться „на другий рок до трибуналу перед депутаты“ (Триб. акти, № 41). Підчас судової сесії у січні 1579 р. судді Володимирські допускали апеляції до трибуналу; коли сторони вдавалися до короля, то судді, згідно з конституцією, одсилали їх до трибуналу¹⁾. Одного разу ці судді „до трибуналу водле конституцьи апеляцьи не допустили, толко до его королевское милости, и то року и часу ниякого не зложили“; та це вийшло тому, що справа вимагала так званого „розезнання его королевское милости“, тобто з неї була справа виключного характеру²⁾. Цікаво одзначити, що з-поміж шляхти Володимирського повіту знаходяться такі особи, котрі хтять іти давнім шляхом апеляції; судові права трибуналу охороняють офіційні сфери, дивлячись на трибунал очима центру, що від нього залежить інтерпретація права. На нових, троїцьких, роках ми помічаємо те саме явище: сторона апелює до короля, а суд справляє її до Луцького трибуналу³⁾. В актах Луцького суду є вказівки, що про цей трибунал у першій половині 1579 р. теж пам'ятали⁴⁾. Не инакше було і в судах Кременецького повіту⁵⁾. Центральна влада, що в 1579-му році, з приводу московської війни, видавала волинській шляхті т. зв. „несудимые листы“ (коли ця шляхта брала участь у війні), теж пам'ятала, що на Волині, крім статutowих судів, є ще трибунал: влада тут згадує — „трибуналы наши“, „на трибуналах“, „новых судов трибуналских“, „трибунал Волинский“⁶⁾. Тільки приватні особи з шляхти, коли вони більш-менш незалежні від офіційних сфер, держаться давньої звички вдаватися думкою до суду королівського: шляхта вказує на цей суд дилемою — „до трибуналу, або до короля“ звертатись, а то—до одного тільки короля⁷⁾. Згадаймо тут наші думки про те, хто переводив на Волині трибунальську реформу... Надходила, далі, осінь 1579 року з її мартинівською сесією трибуналу. Війна, перешкоджаючи нормальному судовому життю, мабуть, прокидала в душі сумнів, чи буде черговий трибунал. 5 жовтня 1579 р. луцькі судді допускають апеляцію вже инакше: „до его королевское милости, або до судов трибунальских“⁸⁾. 2 жовтня в Кременецькому суді апеляцію вказувано у формі такої самої дилеми з королем на першому плані⁹⁾. Цю дилему, мабуть, з'ясовує така примітка в Луцьких актах того часу: „если бы суды трибуналские в року теперешнем семдесят девятом, на ден светого Мартина, близко пришлого, в Луцку, не дошли и сужоны не были, тогда от того свята и дня

1) Володим. кн. КЦА 926, акти 84, 87.

2) Волод. кн. КЦА 941, акти 28, 58; кн. 926, акт 82.

3) Там-же, кн. 926, акт 97.

4) Луцька кн. КЦА 2095, акт 213.

5) Крем. кн. короб КЦА 1482, 1579 р., акт $\bar{d}i = 119$.

6) Володим. кн. КЦА 941, акт 152; 925, акт 144; 941, акт 228; Луцька кн. КЦА 2095, акти 151, 176.

7) Луцька кн. КЦА 2095, акти 161, 144.

8) Там-же, акт 278.

9) Короб КЦА 1482, акт $\bar{r} = 73$.

пришлого светого Мартина перед его королевською милостию“¹⁾. Те саме каже документ Луцьких книг другого уряду, від 11-го жовтня що-до „опалацѣи перед судей депутатских“: „а если бы суды в том часе депутатские не были сужоны, тогда на суд его королевское милости“²⁾. Таким чином, за місяць перед початком судової сесії трибуналу ще добре не знали, чи буде він, чи ні. Та коли в одному місці сумнівались, у другому були певні, що трибунал—інституція міцна; у повіті Володимирському, того-ж жовтня р. 1579, направляли апеляцію до трибуналу, а возний Луцький покладав позва „трибуналского“ „на роки трибуналские, которые мають быти сужоны от дня светого Мартина римского свята в року теперешнем 79-м перед паны депутаты“³⁾. Настав, нарешті, і день св. Мартина. Дехто з тих, що одзивалися „на суд депутатский, або его королевское милости“, спробував приїхати до Луцьку. 11 листопаду „суду депутатского трибуналового, то есть панов депутатов, которые бы на мѣстѣу своемъ судовомъ засѣсти и всѣ справы, на судъ их милости депутатский належачим, судити и отпраовати мѣли“, не було⁴⁾. Через два дні, 13 жовтня, друга особа, з'явившись до Луцьку, щоб „у суду трибунальского расправити“, побачила, „же панове депутаты, на таковые суды трибуналские в земли Волынской в году прошлом семдесят осмом обраные, на судѣ не засѣли и некоторых справ на суд их милости належачих, не отпраовуютъ“⁵⁾. Автор цієї заяви помиливсь, бо, згідно з конституцією 1578 р., „обранные судьи до других толко судов трыват мають, а иные на их местцах до того ж суду, або трибуналу валного, обираны быти мають“ (§ 4). Через два дні нова особа, що апелювала „до судовъ трибуналскихъ“, заявила, що „роки трибуналские тут, в Луцку, про необранье депутатовъ, не дошли и сужоны не есть“, і знов, — що „депутатов не обрано и роков нѣтъ“⁶⁾. Отже, виходить, трибунал існує, тільки не було його сесії. Через це навіть приватні умови межі шляхтою в листопаді 1579 р. ще згадують за трибунал⁷⁾. А кому було дуже треба спертись на трибунал, той виставляв його, як свого роду волинську протилежність трибуналові Люблинському: „особный трибуналь в нас на Волюню“⁸⁾. Як-би юридично не існував тоді Луцький трибунал, як-би постанови сесії 1578 року не мали в грудні 1579 р. ніякого значіння, то не мали-б скаржитись королеві на ці постанови ті, хто ще, як Лисаківський, не встиг поскаржитись. Ці люди (в-осени 1579 р.) приїжджали до Луцьку, збирали, чи бажали збирати, тут знімки з трибунальських документів⁹⁾, і (в листопаді та грудні

¹⁾ Луцька кн. 2095, акт 278.

²⁾ Луцька кн. КЦА 2054, акт 480.

³⁾ Волод. кн. КЦА 941, акт 355; Луцька кн. 2054. 486.

⁴⁾ Луцька кн. 2054, акт 526.

⁵⁾ Там-же, акт 534.

⁶⁾ Луцька кн. КЦА 2054, акт 539.

⁷⁾ Луцька кн. КЦА 2095. 1579 р., акт 53.

⁸⁾ Володим. кн. КЦА 941, акт 363.

⁹⁾ Матер. Ясинського, № VII.

1579 року) колишні судді трибунальські мали в руках позви королівської канцелярії у найгірших справах; у справі п. Боговитинової з Шумським, де її було дуже покарано, і в справі п. Ст. Кграєвського з Як. Линецьким, де трибунал виявив, можна сказати, добру судову ініціативу (Тр. акти, №№ 59 та 41). Боговитинова та Кграєвський свого часу заносили до Луцьких гр. книг протестації на трибунальські декрети. З їх ми бачимо, що ці особи, вкупі з гуртком своїх однодумців, трибунала не шанували, ставились до нього, як до суду звичайного, і, приміром, дуже дивувались, що трибунальські судді не вважали на різні дрібниці в заявах від імення п. Боговитинової та Кграєвського, а коли ці заяви, мабуть, добре таки набридли суддям, то вони, „не слухаючи далей прѣ и одопри обое стороны, одно выславъши обе-две стороне отъ себе, потомъ по малом часе, выславъши одного товарища своего, пана Кадяна Чаплича, черезъ двери у Шумского самого тихо листы, або справу его, до себе взяли“... ¹⁾ Будь що-будь, позви про панів депутатів казали: „панове депутатове мають ку праву стати перед его королевскою милостю“ і відповідати „о неслушный всказ“ ²⁾. Цікаво, що Кграєвський, разом із депутатами, позвав до короля й свого супротивника, Як. Линецького ³⁾. У справі п. Боговитинової позви було подано раніше, у листопаді, і термін у цих позовах більший—„за шесть недель от положения тых позвов“ (17 та 29 листопаду). У справі Кграєвського позви покладено було пізніше (3 та 13 грудня), і „рок“ усім показано було менший—„за чотыри недели от месяца декабря третего дня“. Могло бути, що Боговитинова та Кграєвський мали надію використувати сойм, що його саме тоді чекали. Напр., у Луцькому гр. суді, у листопаді 1579 р., „роки теперешніе под сеймомъ, близко припалым, сужоны и судовне отпротованы не были“ ⁴⁾. Взагалі, 1579 р. був не на користь мирній праці. Ще в червні 1579 р. київський суддя не міг учинити „екзекуцію“, або „отправу“, бо був на війні ⁵⁾. До сойму прямувала ціла низка панів та пань у своїй справі з кн. Острозьким. Цей сойм призначувано так: „сойм валний у Варшаве, в року нынешнемъ семдесят девятом зложоний“ ⁶⁾. Таким чином, Луцький трибунал, здається, не міг відбутися року 1579, бо надзвичайні обставини військового часу та напружена праця держави над унутрішньою організацією припиняли судову роботу. Хто мав позивати до апеляційної інстанції, той їхав туди, де підчас сойму можна було знайти вищий суд, без будь-яких виборів. Недбала волинська шляхта, що гляділа в руки своїм проводирям і своєчасно їх не підтримувала, обрати трибунал 1579 р. не спромоглася.

Не інакше було і в 1580-му році. Трибунал міг бути і не був. Він міг бути, та цього не хотів Луцький біскуп Вікторин Вербицький, а

¹⁾ Матер. Ясинського № VII.

²⁾ Луцьк. кн. КЦА 2054, акти 597, 619.

³⁾ Там-же акт 598.

⁴⁾ Луцька кн. КЦА 2054, акти 554, 555.

⁵⁾ Там-же, кн. 2053, акт 803.

⁶⁾ Там-же, кн. 2054, акти 517, 518 від V-XI 1579 р.

разом з ним і хтось інший. Цей супротивник трибуналу, слідом за руськими скаржниками на нього, 29 грудня 1579 р. протестував проти Луцького трибуналу так: „рыццэрство по сейме судилося, и мене и духовенство мое до того ж суду своего з уближенъем витягало“¹⁾. Коли-ж це було? Звісно, не на сесії 1579 р., бо її не було, а тоді-ж, коли „рыццэрство витягало“ Боговитинову, Кграєвського, Лисаківського та інших самоправців. Від 15 січня 1579 р., тоб-то коли сесія трибуналу 1578 р. допіру закінчилася, ми маємо відповідь од луцьких католиків-духовних, Фронца Фальчевського та В. Вербицького що-до позвів до них „через трибунал“. Цю відповідь написано вже „по-латынѣ“, тимчасом як перша заява про трибунал (див. вище), а також часті справи Вербицького в судах Луцьких нижчих продовжено по-руськи²⁾. Зазначаємо цю дрібницю, що її дехто в протестації Вербицького за явище не аби-якої ваги уважав, щоб партійно-політичне завдання цієї протестації було для нас хоч трохи зрозуміле. Доводи Вербицького, після першої трибунальської спроби 1578 р., коли можна було побачити доволі фактів шляхетської задерикуватости та лихого звичаю, зовсім змінились. Вербицький, відомий волинський сутяга, що йому руська мова зовсім не шкодила, починає з суддів трибуналу глузувати, буцім вони „неумѣтныя латынскаго языка“ й що це ніби-то шкодить католицькому духівництву. Поставивши передовсім таку підвалину, що йде проти тогочасної на Волині руської мови (латинської тоді тут по судах ще не знали і не вживали), Вербицький своєю думкою переноситься до того, що його серцю ближче,—до Люблинського трибуналу, де, мовляв, духівництво бере участь у суді. На Волині Вербицький та духівництво почувають себе „як шляхтичи и сынове коронныя“: „нихто на нас без нас меть, нічого становить не может“. Отож, навіть, брак представників від духівництва в державній конституції Луцького трибуналу використовувано, як підвалину для агітації трибуналу в Луцьку. Зробивши „справедливе осветченне“ у Варшаві, В. Вербицький одержав знімок з своєї протестації і, приїхавши в січні 1580 р. до Луцьку, поки-що замовк. Війна точилася далі, спиняючи розвиток судового самоврядування на Волині. Не було цього року навіть звичайних судів, напр., Луцький гродський в червні та липні 1580 р. „про небытность пана старосты Луцкого, про зействе з сего свѣта п. Василя Рогозенского, суди кгородского Луцкого, а необране иншого суда кгородского“³⁾. Але коли надходила осінь 1580 р. й ті, хто мав позиватись, починали робити те, що кому було треба, то одні хапались за трибунал, як за якір поратунку, а інші, навпаки, одкидали від себе і думку про нього. У вересні 1580 р. п. Койленська, незадоволена з декрету Володимирського гр. суду, „апелевала до его королевское милости“. Тоді її супротивниця, кн. Вишневецька,

1) Матер. Ясинського № XVII.

2) Луцька кн. КЦА 2095, 1579 р., акти 96, 101. Пор. Триб. акти № 33.

3) Луцька кн. КЦА 2055, лл. 658—661—у М. Ясинського, Луц. тр., 40 прим. 3-тя.

„просила, абы апеляцея водле конституцеи сойму Варшавского допу- щона не была“. Суд, згідно з цією конституцією, апеляції до короля не допустив¹⁾. Отже, можна гадати, що трибунал зостававсь, як інсти- туція, яку треба було, коли хто бажав, ще побороти. Це досить дово- дить поведінка Вербицького. Він визнав за потрібне з своєю протеста- цією виступити за місяць перед днем св. Мартина. 10-го жовтня 1580 р. Вербицький записує до Луцьких гродських книг відому нам протеста- цію. Що вона важила?—А те, що за нею стоїть навіть король, а як не він, то його задворний уряд. Протестацію в знімку видано було Вербиць- кому „на его власную а справедливую важность и шацунокъ, в езде и на каждый час моцъ одержать, и теж ему самому справед- ливому осветченью головному, вынесеному от всѣх, за заполную и певную вѣру примоват“.

Та оцей учинок Вербицького був даремнісінський. Перегляд Волин- ських судових книг за 1580-86 рр. свідчить, що шкандибанню 1579-80 рр. на обидві нозі настав край: шляхта повернулась до давнього апеляцій- ного суду, королівського. Про це нам кажуть акти волинських судових книг 1581-2 рр.²⁾ Дуже цікаві вказівки 1583 року, тим більше, що ми можемо, за допомогою всього, що знайшли, виправити одну помилку М. Н. Ясинського. Акти з року 1583 одностайно свідчать, що за апе- ляційного суддю в цьому році був король³⁾. Серед цих актів є скіль- кись, котрі, наперекір гадці Ясинського, доводять, що після сесії 1578 р. трибунал не збиравсь. Не маючи в руках трибунальських актів, наш шановний вчитель казав, що трибунал існував після 1578 року, — казав, між иншим, на підставі такої заяви Василя Гулевича від 8 червня 1580 р.: „позваль есми былъ позвы земьскими п. М. Мышку на роки тепереш- ние троецкие о именье Серники, иж он (тоб-то: за те позвал, що), не припускаючи до суду трибунальского, принял былъ со мною рокъ въ Свинюсехъ.. и мели есмо тамъ на приятели тую справу нашу (отдати)“⁴⁾. Трибунальський суд, тут ізгадуваний, це не єсть суд 1579 р., як можна домірковуватися з заяви від 8-го червня 1580 р., а той самі- сінський-таки відомий нам перший і останній суд 1578 року. Тоді В. Гу- левич та Мишка умовилися (Триб. ак., № 27) з'їхатись 17 травня 1579 р. „у Свинюсех“ на приятельський суд, додавши, що, як цьому судові не пощастить, вони прибудуть на засідання трибунальське 1579 р. „на ро- ки мартиновские“. Потому, як вони „у Свинюсех“ не погодились, а трибунальської сесії р. 1579 не було, вищеписана заява В. Гулевича, за півроку після невідбутих „років мартиновських“, мала для себе повну

¹⁾ Волод. кн. КЦА 921, л. 430—М. Ясинській Луц. тр., 42, прим.

²⁾ Луцькі кн. КЦА 2096, акти 8, 30, 32, 36, 37, 38, 39, 41; 2096, акт 69; 2059, акт 32; Кремен. кн. КЦА, Короб 1483, 94, 6, 17, 20, 23, 24, 25.

³⁾ Луцькі кн. КЦА 2096, акти 45, 55, 69, 70, 71, 72, 73, 75, 93, 94, 108, 112, 129, 127, 133; 2097, акти 106, 113, 160, 284, 218, 264, 269, 270; 2064, акти ^{404/964}, ^{459/964}, ^{619/1188}.

⁴⁾ Луцька кн. КЦА 2055, л. 632—Ясинський, Луц. тр., 41, прим. 2-га.

рацію. Що і справді 1579 рік не дав Гулевичеві нічого, про це кажуть нам такі факти 1583 року, коли справа між Варковським та Гулевичем одержала свій напрямок. 20-го вересня 1583 р. Варковський заявив протестацію проти того, що Гулевич тягає його по земських судах, бо справа їх „изъ суду земского давно выточила“, що, згідно з „рописом“ між ними перед трибуналом 1578 року, справа його з В. Гулевичем повинна йти „от трибуналу до трибуналу“, що позивання з боку Гулевича до земського суду, після „ропису“, „неслушне“, йде проти як розпису, так і конституції, „в сейму уфаленої“, і що Гулевич, згідно з цією конституцією, впадає у „вину сто гривен“ (§ 9 й?)¹⁾. Коли приймати цю приватну заяву цілком, то можна гадати, що р. 1583 трибунальську конституцію, що на неї посилається Мишка Варковський у своїй протестації, вважали ще за закон, за охоронницю трибуналу, як єдиної апеляційної інстанції. Ї Мишка чекає, щоб вона, згідно з його „рописом“, розглянула їхню справу з Гулевичем. Ані Гулевич, ані Варковський за чотири роки не згадали про королівський суд. Цікаві відомості з другого акту 1583 року. Луцький земський суд таки звів цих супротивників 8 жовтня 1583 року, коли вони спорилися за свою справу. Гулевич, посилаючись на те, що „в Свинюсех“ Мишка не поставив свого зятя з дружиною, казав, що Мишка „впав“ у становище згідно з Статутом: „хто ся кому листомъ своимъ, або перед врядомъ записаль и обовязал выполнить, а тому досыть не учиниль, тогды з уряду ексекуция заразомъ маеть быти чинена“ (IV, 69). Мишка, вказуючи на умову 1578 р., казав, що все, згідно з цією умовою, він зробив, — „в Свинюсех был, приятелей з руки своей высажал“, — і що, з приводу незакінчення справи на суді приятельському, вона за „рописом“ має перейти до трибуналу: „то судові земскому судити не належит, одно трибуналу“. Луцькі земські судді, знайомі нам іще з сесії 1578 р. особи, — Хведір Чаплич Шпановський, Іван Хренницький, писар Михайло Коритенський, — взяли справу для розгляду до другого дня і потім розказали всеньку її історію: „тая справа первей через декретъ суду земского Луцкого отпраована и за апеляцыею на декрет его королевское милости послана была, а потом до трибуналу припала, с которого на узнанье и померкованье приятелское выточила, а там конца не взяла, и за вышьменованою интерцызною (тоб-то згодою, розписом перед трибуналом 1578 р.) на обе стороне росправу себе наконецъ у трибуналу их милость заховали, которого суду трибуналского и ж в земли Волынской на сей час не машъ, про то тую справу, яко ново до суду земского припалую, до узнаня и розсудку его королевское милости отсылаемъ“²⁾. Отже-ж аж надто ясно, що суду трибунальського після 1578 р. до 8 жовтня 1583 р. в Луцьку не було. З-поміж уривків Кременецьких судових актів за 1583 р. є справа межі Брацлавським старостою та Полоцьким воєводою, де докладненько описується, як цю

¹⁾ Луцька кн. КЦА 2064, акт ³⁷¹/201.

²⁾ Луцька кн. КЦА 2097, акт 338.

справу проведено через королівський суд. Взагалі, судовий процес на якийсь час повернувся був до давнього порядку, з апеляцією, між иншим, від суду підстаростего до суду повітового старости¹⁾. Перегляд актів за 1584-5 роки дає нам досить указівок, що королівський суд панував, як і перед 1578 роком²⁾. Не могло бути трибуналу і в 1586 році, бо наприкінці цього року, коли малися відкритись трибунальські роки, помер Ст. Баторій, почалося безкоролів'я, а за ним нові вибори короля Сигізмунда III (з 1588 р.), підготовка до реформи 1589 р. і сама реформа, що завдовольнила всіх, кому на Волині Луцький трибунал не дуже подобавсь.

В 1589-1590 рр. Польща об'єднала своїм трибуналом усі непольські провінції — Волинь, Брацлавщину, Київщину та Прусію³⁾. Досить зрозуміло, що тут це була справа більш-менш офіційна, справа централізації. Офіційні джерела кажуть нам, що представники Волини та Брацлавщини обстоювали приєднання цих воєводств до Люблинського трибуналу⁴⁾. Та ми ніколи не забудемо за польський проект ще перед 1578 роком — об'єднати вищеназвані провінції. Тут для нас багато важить друга вказівка офіційного документу — на щире бажання центральної влади „зміцнити єднання воєводств із короною, як *członków ciała prawdziwego u głowy nierozdzieloney*“. Цей останній учинок Луцького трибуналу висвітлює всенюк його історію, як процес поступінного руху до централізації. Була спроба децентралізувати, та зробили її поодинокі люди, і вона нічого не змінила. Після 1578 року ці люди, десь певне, не мали досить хисту, щоб тую реформу закріпити. Щоб хто забороняв це, не видно, бо, доки помер Стефан Баторій у 1586 р., напрямок був той самий — провінційальна децентралізація вищого суду. Ще року 1581 Жомойть дістала була свого окремого трибунала. Та він ніколи тут не існував. Як і на Волині, після 1578 року, людність Жомойти вдавалася до королівського суду, а король відповідав, що він апеляційні справи з себе „зложил и на суд головный трибунальский отослал“. На такі відмови в 1584 році з Жомойти заявляли королеві, що відколи почалися трибунали, тоб-то з 1581 р., в Жомойті їх не було. Тоді король відповів, що він знову повернеться до давнього апеляційного ладу, коли-б „обыватели земли Жомойтское на Громъницы, близко пришлые, въ року 85, и на тотъ четвертый рокъ судей головныхъ на трибуналь не обрали и водлугъ науки, въ трибунале описаное, въ томъ не заховалисе, яко то по тые три годы учинили“⁵⁾. Инакше ставитись

¹⁾ Кремен. кн. КЦА, короб 1483, акти 1583-4 років.

²⁾ Луцькі кн. КЦА 2096, акти 136, 137, 147, 155, 159, 161, 162, 163, 165, 166, 168, 173; кн. 2097, акти 318, 339, 398, 449; 567, 569, 573, 577, 613, 615; Волод. кн. КЦА 943, акт 128; Луцька кн. 2096, акти 177, 194, 195, 199, 202, 205, 207, 208. Кремен. кн., короб 1483, акти 25, 49, 35, 6, 9, 29, 31; Луцька кн. 2067, акт 460.

³⁾ Кутшеба, Історія п. народа, 170.

⁴⁾ У М. Ясинького Луц. триб., 43.

⁵⁾ У И. И. Лаппо, В. к. Литовское., 530-532 прим.

до Луцького трибуналу влада не могла, бо вона мусіла була держатись з початку 80-х рр. однакової політики до всіх. Як і Жомойть, Волинська шляхта не спромоглася була тоді обрати суддів свого трибуналу не через незалежні від неї причини, а через унутрішню неспромогу. Її, неспромогу отую, гадаємо, ми більш-менш з'ясували. Якихось спеціальних умов Волинського життя, котрі були-б переважили централізаційні од Польщі тенденції, здається, це було. Року 1589 Волинь та Брацлавщина приєднались до Люблина не сами, а вкупі з Прусією. Отже-ж, перерва в існуванні Луцького трибуналу з 1581 р., тоб-то з року, коли ми з актів не бачимо вже, щоб трибуналу сподівалися, була явище спільне для Волини й Жомойти; так само й остаточне скасування цього трибуналу в 1589 році також мало загальнодержавне, а не місцеве значіння.

Г. Л. Попов.
